

Luisterplek 22
Arnhem
Een brug te ver

Liberation
ROUTE

Een lessenserie voor leerlingen van de bovenbouw van de basisschool
en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Lessenserie	4
Luisterverhalen	6
Les 1	7
Les 2	9
Les 3	11
Les 4	15
Bijlagen	
1: Achtergrondinformatie WOII	17
2: Dilemmatest	21
3: Literatuur WOII	24
4: Werkblad 1	25
5: Werkblad 2	29
6: Antwoorden werkbladen	33
7: Hoe maak ik een gedicht?	37
Bronnen	39
Colofon	40

Inleiding

Deze lessenserie is ontwikkeld in het kader van de Liberation Route.

De Liberation Route volgt het pad dat de geallieerden bewandelden tijdens de bevrijding van Europa. De route begint bij Normandië en loopt via Nijmegen, Arnhem en het zuiden van de Veluwe richting Berlijn. De regio Arnhem, Nijmegen, Zuid-Veluwe speelde aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een hoofdrol op het wereldtoneel. De geallieerden startten in september 1944 Operatie Market Garden. Ondanks dat het één van de grootste luchtlandingsoperaties was uit de geschiedenis, is de operatie slechts deels geslaagd. Nijmegen werd bevrijd, maar Arnhem kon door de geallieerden niet worden behouden. Ook de Veluwe wachtte een barre winter. In februari 1945 startte vanuit dit gebied de finale van de bevrijding, Operation Veritable. Deze operatie was de start van het grote Rijnlandoffensief, een veldslag die past in het rijtje van Stalingrad, Normandië en Berlijn. Militairen en burgers waren de deelnemers in de onberekenbare oorlogsroulette die draaide om overleven of sterven, om vreugde en verdriet. Uiteindelijk werd de vrijheid herwonnen.

Veel plekken in Gelderland hebben direct te maken met historische gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op verschillende plekken zijn in Gelderland langs de Liberation Route gemarkeerde

veldkeien, zogeheten luisterplekken neergezet. In de directe omgeving van deze keien zijn dingen gebeurd die de geschiedenis van de omgeving kleuren. Bij de veldkei is door middel van een hoorspel te horen wat één of meerdere personen bij die plek hebben meegemaakt.

Om ook scholieren te laten beleven wat er in hun directe omgeving zich heeft afgespeeld is deze lessenserie bij een aantal luisterverhalen ontwikkeld. De lessenserie bestaat uit vier lessen. De eerste les is een algemene les over de Tweede Wereldoorlog. De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum in de buurt, namelijk aan het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek; het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940–1945 in Groesbeek; of Markt 12 in Aalten. De derde les zoomt in op één van de luisterplekken en handelt over datgene wat er in de directe omgeving van de leerling gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog. De vierde les is facultatief: tijdens deze les maken de leerlingen n.a.v. de informatie uit de afgelopen lessen een monument.

Rode draad door de vier lessen in het thema 'Keuzes maken'. In de oorlog hadden de burgers te maken met een onbetrouwbare overheid. Hierdoor werden de mensen aan hun eigen lot overgelaten. Vanuit dat perspectief onderzoeken de leerlingen wat zij zouden doen als ze voor verschillende keuzes komen te staan.

Lessenserie

Doelgroep:

De doelgroep van dit project zijn jongeren tussen 10 en 14 jaar. Het project is geschreven voor leerlingen van groep 7 en 8 van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Doel:

De doelstellingen van het project zijn:

- De leerlingen kennen de hoofdlijnen van Operatie Market Garden.
- De leerlingen maken kennis met lokale verhalen over de bevrijding.
- De leerlingen ervaren hoe lastig het is om in oorlogstijd keuzes te maken.

De geschiedenismethoden richten zich op het landelijke verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Het project rond de Liberation Route vertelt zowel het regionale als het lokale oorlogs- of bevrijdingsverhaal.

Opzet van de lessenserie:

Het project bestaat uit vier lessen en start met het teruggrijpen naar het landelijke verhaal uit de geschiedenismethode. Tijdens de eerste les wordt de kennis

van de leerlingen over de Tweede Wereldoorlog aan de hand van de methode opgefrist. Na deze landelijke introductie zoomen de leerlingen in de volgende lessen steeds verder in op de oorlogsverhalen uit hun eigen omgeving.

De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum. In het Airborne Museum 'Hartenstein', het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945, of Markt 12 maken de leerlingen kennis met de regionale geschiedenis in de Tweede Wereldoorlog.

Na dit bezoek volgt de derde les waarin het lokale oorlogsverhaal centraal staat. Op de luisterlocaties van de Liberation Route zijn de plaatselijke verhalen te beluisteren. Na afloop van deze les weten de leerlingen hoe de lokale geschiedenis zich verhoudt ten opzichte van de regionale en landelijke geschiedenis.

In de vierde les verwerken de leerlingen de informatie uit de voorafgaande lessen in een ontwerp voor een oorlogsmonument waarin elementen uit het landelijke, regionale en/of lokale verhaal verbeeld worden. De leerlingen kunnen zich op de website www.liberationroute.nl en/of met een bezoek aan een plaatselijk oorlogsmonument laten inspireren door het bekijken van bestaande monumenten.

Opbouw in schema:

Les	Focus	Onderwerp	Lesmateriaal
1: introductie	Landelijk	Tweede Wereldoorlog	Lesmethode geschiedenis / www.liberationroute.nl
2: museumbezoek	Regionaal	De bevrijding	Educatie museum
3: verdieping	Lokaal	Verhaal bij luisterplek	www.liberationroute.nl
4: verwerking	Kunstzinnig	Monumenten	www.liberationroute.nl

Kerdoelen

De lessen sluiten aan bij de volgende kerndoelen:

Mondelinge taalvaardigheid:

- 1** De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
- 2** De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.
- 4** De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.
- 6** De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.
- 7** De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.
- 8** De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.
- 9** De leerlingen krijgen plezier in het lezen en schrijven van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten.

Oriëntatie op jezelf en de wereld:

- 51** De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
- 52** De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het volgende tijdvak: wereldoorlogen en Holocaust.

- 53** De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Kunstzinnige oriëntatie:

- 54** De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55** De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- 56** De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Kosten

De lessenserie is gratis te downloaden van

www.liberationroute.nl

Voor het bezoek aan het museum is wel entreegeld verschuldigd.

Spreiding lessen:

De activiteiten zijn door de leerkracht zelf in te delen. Alleen voor het museumbezoek dient een afspraak gemaakt te worden.

Dat kan met:

 Airborne Museum 'Hartenstein' te Oosterbeek
E-mail: boekingen@airbornemuseum.nl
Telefoon: 026-3337710

 Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945 te Groesbeek:
E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl
Telefoon: 024-3974404

 Markt 12 te Aalten:
Telefoon: 0543-471797

Luisterverhalen

Bij deze lessenserie zijn diverse luisterverhalen geselecteerd. De verhalen van die plekken zijn te beluisteren via de website www.liberationroute.nl.

De geselecteerde verhalen kunt u vinden door bij 'Ontdek de geschiedenis' te klikken op 'luisterverhalen'.

Om te zien welke lespakketen er zijn ontwikkelt gaat u naar www.liberationroute.nl/educatie

Algemene les over de Tweede Wereldoorlog

De geschiedenismethode behandelt de Tweede

Wereldoorlog. Een aanvulling hierop is deze les waarin de vraag centraal staat: Wat zou jij doen?

Duur:

Activiteit 1: 15 minuten

Activiteit 2: 40 minuten

Vorbereiden:

- U behandelt de Tweede Wereldoorlog via de geschiedenismethode.
- U leest de achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Zie bijlage 1.

Benodigheden:

- Papier en pen.
- Kopieën van de dilemmatest (bijlage 2).

Activiteit 1.

U heeft het landelijke verhaal over de oorlog in Nederland aan de hand van de geschiedenismethode behandeld. Maak eventueel gebruik van deel 1 van bijlage 1 naast uw geschiedenismethode. Nu komt u hierop terug. Bespreek met de leerlingen wat ze al weten over de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor maakt u samen met de leerlingen een woordweb en stuurt het gesprek zo dat de volgende onderwerpen aan bod komen: Hoe kon de oorlog ontstaan; van wanneer tot wanneer was de oorlog; fascisme van Hitler; Jodenvervolging; het verzet; de NSB; Slag om Arnhem (Operatie Market Garden).

Activiteit 2.

In deze activiteit onderzoekt u met de leerlingen de rol van de overheid bij de veiligheid van burgers en wat je doet als je niet meer bij die overheid terecht kunt. Lees van te voren deel 2 van bijlage 1.

Inleiding:

U legt de leerlingen de volgende vraag voor.

- 1** Je bent op weg naar huis en al laat. Je had je moeder beloofd op tijd thuis te zijn voor het eten. Je ziet een jongetje rennen en struikelen op de grond. Hij blijft liggen en huult.

Wat doe je?

- a** Je stopt en probeert het jongetje te helpen. Dan maar te laat en misschien een boze moeder.
- b** Je denkt: 'ik mag niet te laat komen' en je fietst door.
- c** Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

U vraagt: wie kiest er voor antwoord a? En vraagt een leerling waarom die hiervoor kiest. Dit doet u bij ieder mogelijk antwoord. Bij de kinderen die kiezen voor antwoord c benadrukt u dat deze kinderen ervoor kiezen om hulp te zoeken.

U legt de kinderen een volgende vraag voor:

- 2** Je loopt op straat. Je ziet hoe een jongen een vrouw omver duwt en haar handtas afpakt. De vrouw gilt: 'Houd de dief! De jongen rent met de handtas jouw kant op.

Wat doe je?

- a** Je gaat in de weg staan van de dief.
- b** Je belt het alarmnummer 112.
- c** Je loopt gauw de andere kant op.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

Wederom vraagt u wie voor welk antwoord kiest en waarom. Bij antwoord b benadrukt u dat deze kinderen hulp zoeken bij mensen die in dienst zijn van onze overheid: namelijk de politie.

U bespreekt met de leerlingen dat we in geval van nood hulp krijgen van onze overheid. We gaan er vanuit dat die ons wel zal helpen. U vraagt de leerlingen op welke manier de overheid voor het welzijn van de mensen zorgt.

Dan bespreekt u met de leerlingen hoe dat voor de Nederlanders was in oorlogstijd. In oorlogstijd namen de Duitsers de macht over in ons land. De Duitse bezettingsmacht bepaalde de regels zonder overleg met de burgers. De Nederlanders moesten zich steeds meer aanpassen aan dat wat de bezetter wilde. Ook al ging dat ten koste van hun eigen of andermans veiligheid. Ineens waren gezagdragers niet meer de mensen die je hielpen, maar waren het mensen voor wie je bang was. Hoe moet je daarmee omgaan? De mensen reageerden daar verschillend op.

De meeste mensen in de oorlog kozen niet voor actief verzet tegen de Duitsers en hun anti-joodse maatregelen. Bespreek met de leerlingen waarom mensen dat niet deden. Er zijn meerdere redenen te bedenken. Ze waren bang en dachten dat het toch niet zou uitmaken of ze wel of niet wat deden. De eerste maatregelen die de Duitsers namen waren nog niet zo erg voor de joden. En sommige maatregelen vonden ze wel goed voor Nederland. Of ze probeerden het leven van voor de oorlog zo goed en zo kwaad als het ging voort te zetten.

Toch waren er ook mensen die op hun eigen manier in verzet gingen. Mensen pleegden grote daden van verzet maar ook kleine. Er waren mensen die niet reageerden op de oproep van Duitsers om zich te melden. Er waren mensen die stiekem kranten drukten; of mensen die onderdak boden aan joden, mensen uit het verzet of aan

jonge mannen die niet voor de Duitsers wilden werken. Er waren verzetsgroepen actief. Een voorbeeld van verzet is de Februaristaking in 1941 toen duizenden mensen het werk neerlegden als protest tegen de Jodenvervolging. Deze staking werd door de Duitsers met geweld neergeslagen. Alle verzetsdaden deden mensen met gevaar voor eigen leven. Waarom zouden deze mensen dat gedaan hebben?

Maar niet iedereen was tegen de bezetter. Er waren ook mensen die ervoor kozen de bezetter te helpen. Waarom steunden deze mensen de bezetter? Ook hier zijn veel verschillende redenen voor te bedenken. De mensen geloofden bijvoorbeeld dat Hitler ervoor zou kunnen zorgen dat er minder armoede en meer werk zou zijn. En dat het voor hen beter zou worden.

Zo maakte iedereen in de oorlog een andere keuze.

Kern:

De leerlingen maken nu de dilemmatest uit bijlage 2. Door het maken van de dilemmatest gaan de leerlingen nadenken over wat zij zelf in bepaalde situaties zouden doen.

Afsluiting:

U bespreekt met de leerlingen de resultaten van de dilemmatest.

Waarom kiest de één voor het ene antwoord en de ander voor wat anders?

Bezoek museum

Deze les is facultatief. Om een zo compleet mogelijk beeld te geven van de Tweede Wereldoorlog bezoekt u met de leerlingen een museum in de buurt. Hier bekijken de leerlingen vanuit een regionale invalshoek de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het museumbezoek zoomt in op de regionale gebeurtenissen en plaatst de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun eigen omgeving in een context en is daarmee een voorbereiding op les 3 waarin de leerlingen het verhaal uit hun eigen gemeente leren kennen.

Afhankelijk van het onderwerp en de locatie van de luisterplek, kiest de leerkracht een museum in de buurt. De oorlogsmusea zijn in Oosterbeek: Airborne Museum 'Hartenstein'; in Groesbeek: het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945; of in Aalten: Markt 12. In ieder museum is educatief materiaal van het museum aanwezig.

Het museumbezoek duurt - zonder de heen en terugreis - anderhalf uur.

Voorbereiding:

- Museum naar keuze inlichten over uw komst
- Vervoer regelen (bus of ouders die willen rijden)

Wat kunt u verwachten van het bezoek aan het museum?

Het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek: Koffers vol verhalen

Het Airborne Museum 'Hartenstein' is gehuisvest in het voormalig hoofdkwartier van de Britten tijdens de Slag om Arnhem (Operatie Market Garden). De tentoonstelling belicht de gebeurtenissen van september 1944. In de presentatie komen verhalen tot leven van zowel de Britse, Poolse en Duitse militairen, als die van de burgers. Om leerlingen mee te laten beleven wat de mensen in die tijd meemaakten is het Koffertjesproject ontwikkeld. Voor dit project maakt u alleen gebruik van de les in het museum. Als voorbereiding behandelt u les 1 in deze lesbrief. En als vervolg op het museumbezoek geeft u les 3 aan uw leerlingen. Vóór het museumbezoek ontvangt de docent een uitgebreide handleiding voor in de klas. Daarin vindt u lessuggesties voor zowel voor als na uw bezoek aan het museum en beknopte informatie over de Slag om Arnhem. In het museum verzorgt een museummedewerker een interactieve inleiding over de Slag om Arnhem. Vervolgens gaan de leerlingen op onderzoek uit. De leerlingen krijgen per twee een koffertje mee. In elk koffertje zit een verhaal van een kind of een militair uit 1944, zoekopdrachten en aanwijzingen. De docent krijgt informatie mee om het bezoek in de klas nog eens na te bespreken.

Voor een afspraak neemt u contact op met:

E-mail: boekingen@airbornemuseum.nl

Telefoon: 026-3337710

Adres: Utrechtseweg 232, 6862 AZ

Oosterbeek

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945:

In het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 ligt midden in het luchtlandingsgebied van september 1944 (Operatie Market Garden). Een schitterend landschap met heuvels en bossen. In de vaste tentoonstelling worden thema's over WOII en de bevrijding helder en informatief belicht aan de hand van foto's, objecten, tekst, diorama's en verschillende belevingsmomenten. Zo zijn er bijvoorbeeld typische jaren '40 geuren, filmbeelden, geluidsfragmenten, een nagebouwde schuilkelder tijdens een bombardement en de gereconstrueerde cel van Titus Brandsma. Een tolerantietest en dilemmaspel nodigen uit tot zelfonderzoek. De leerling die het Bevrijdingsmuseum bezoekt, stapt in de tijd van toen. Hij/zij hoort, ziet, voelt en ruikt de geschiedenis. Het museum is een inspirerende leeromgeving. De inhoud is zijn toegesneden op de geldende kerndoelen en eindtermen. De basis van elk programma is de vaste presentatie. Er is ruimte voor kennisoverdracht, actieve kennisverwerving en er zijn inlevingsmomenten. Een gids of museumcoach begeleidt de schoolbezoeken. Deze verzorgt de ontvangst, geeft een korte inleiding en toont een mooi introductiefilmpje naar keuze. Vervolgens gaan de leerlingen met de museumopdrachten aan de slag; ze kunnen daarbij terugvallen op de steun van de coach. In de Erekoepel kunnen de leerlingen ter afsluiting een wens, slogan of mening bedenken en deze in de vrijheidsboom hangen.

Voor een afspraak neemt u contact op via:

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

Telefoonnummer: 024-3974404

E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl

Adres: Wylerbaan 4, 6561 KR Groesbeek

Markt 12:

In de Tweede Wereldoorlog was Markt 12 een woonhuis van een gewone Aaltense familie. Een kamer in dit huis was in beslag genomen door een Duitse Ortskommandant, terwijl er elders in huis onderduikers verbleven. De tentoonstelling in Markt 12 laat zien dat iedere situatie mensen vraagt om keuzes te maken, ongeacht uit welk land je komt of welk geloof je hebt: of je nu Nederlander of Duitser bent; of je nu Christen of Jood bent. In oorlogstijd worden sommige bevolkingsgroepen van hun keuzevrijheid beroofd en lijken voor anderen de keuzes soms heel zwart-wit, maar niets is minder waar. In Markt 12 duik je in de verhalen van verschillende mensen die verschillende keuzes hebben gemaakt: Duitsers en Nederlanders. Leerlingen onderzoeken in groepjes de verschillende keuzes van mensen, die in het museum voorkomen. Elk groepje zoekt uit wat één persoon deed (welke keuze hij/zij maakte), wat de omstandigheden waren die leidden tot deze keuze en wat de gevolgen waren voor henzelf en anderen. (www.markt12.nl)

Voor een afspraak neemt u contact op via:

Telefoonnummer: 0543-47 17 97

Adres: Markt 14, 7121 CS Aalten

‘Een brug te ver’

In deze les staat het lokale Arnhemse oorlogsverhaal centraal. Het uitgangspunt van deze les is het luisterfragment over de slag om de Rijnbrug in Arnhem. Deze slag is een essentieel onderdeel van Operatie Market Garden. Alleen met deze brug in handen van de geallieerden kon het noorden van Nederland bevrijd worden. Er werd hevig gevochten. Maar het duurde langer dan verwacht, munitie raakte op en de versterking kwam maar niet. Wat had dit voor gevolgen voor de geallieerden in de directe omgeving van de brug? En wat gebeurde er met de inwoners van de frontstad? Leerlingen leren de context van het luisterverhaal kennen aan de hand van citaten van betrokkenen.

De les bestaat uit drie activiteiten. De eerste activiteit doet leerlingen beseffen dat er op heel veel plekken in hun nabije omgeving dingen zijn gebeurd.

De tweede activiteit bestaat uit het luisteren van het fragment in de klas met gerichte luister- en verdiepingsvragen.

De derde activiteit vindt plaats op locatie. Op de plek luisteren de leerlingen nogmaals naar het fragment. Daarna beantwoorden ze kijk- en verdiepingsvragen.

Doel

- De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.
- Leerlingen luisteren naar een verhaal over de oorlog en beseffen dat het grote verhaal van Market Garden verbonden is met kleine en persoonlijke verhalen.
- De leerlingen weten welke rol de Rijnbrug speelde tijdens Operatie Market Garden.
- De leerlingen leren in welke omstandigheden de soldaten strijd voerden.
- De leerlingen weten welke gevolgen de slag had voor de inwoners.

Werkwijze

Activiteit 1 – Het verhaal van ons klaslokaal	klassikaal
Activiteit 2 – Luisteren in de klas	klassikaal / in tweetallen
Activiteit 3 – Luisteren op locatie	klassikaal / in tweetallen

Duur

Activiteit 1 – 15 minuten
Activiteit 2 – 40 minuten
Activiteit 3 – 45 minuten (zonder reistijd)

Activiteit 1 Het verhaal van ons klaslokaal

Werkwijze

- Klassikaal

Vorbereiding

- Bedenk een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal.
- Neem een foto mee van een plek die belangrijk voor u is. Bijvoorbeeld een plek in uw huis, tuin, een vakantiebestemming of een plek van vroeger. Wat is het verhaal achter deze plek: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek?

Benodigheden

- Foto van een belangrijke plek

Inleiding

Het verhaal van ons klaslokaal

Vertel een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal. "Weten jullie nog dat ..." of "Niet zo lang geleden gebeurde in dit klaslokaal ..." Als u het verhaal verteld heeft, vraagt u de leerlingen:

Wie van jullie kan een ander verhaal vertellen over iets dat in dit klaslokaal is gebeurd?

Laat enkele leerlingen een verhaal over het klaslokaal vertellen. Tijdens dit gesprek over gebeurtenissen in het klaslokaal mogen leerlingen elkaar aanvullen. Iedereen onthoudt immers andere aspecten van een gebeurtenis.

Hoeveel verhalen zijn er nu over ons klaslokaal verteld?

Zijn dat alle verhalen die je over dit klaslokaal kunt vertellen?

Hoeveel verhalen zullen er in totaal over dit klaslokaal te vertellen zijn? Denk aan: vorig jaar zaten er andere kinderen in dit lokaal. Zij hebben andere verhalen te vertellen. Twee, drie, vier, tien, twintig jaar geleden zaten

andere kinderen in dit klaslokaal. Iedere dag opnieuw gebeurt er iets anders in het klaslokaal. Kom samen met de leerlingen tot de conclusie dat er ontelbaar veel verhalen te vertellen zijn over dit klaslokaal.

Op dezelfde manier zijn veel verhalen te vertellen over alle andere lokalen van de school, over de hal, over het schoolplein, ... Over alle plekken in hun omgeving zijn veel verhalen te vertellen. Wat moeten we met al die verhalen? Zijn alle verhalen even belangrijk? Wat is de meerwaarde van verhalen?

Leg dit uit aan de hand van een voorbeeld:

Laat de foto van een voor u belangrijke plek aan de leerlingen zien. Wat zie je op de foto? De leerlingen beschrijven wat ze op de foto zien. Noteer de beschrijvingen van de leerlingen op het bord. Vertel het verhaal achter de plek op de foto: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek? Vraag de leerlingen te beschrijven waaraan ze denken als ze de plek op de foto zien. Voeg de beschrijvingen toe aan de lijst op het bord. De oorspronkelijke lijst met beschrijvingen wordt langer: het verhaal heeft meer betekenis aan de plek gegeven. Is de plek op de foto veranderd voor de leerlingen?

Als je het verhaal achter een plek kent, krijgt de plek een andere betekenis. Je herinnering aan een plek maakt dat een plek belangrijk wordt.

Het fragment dat u straks met de leerlingen gaat luisteren is een verhaal over de slag om de Rijnbrug in Arnhem.

Alleen met deze brug in handen van de geallieerden kon het noorden van Nederland bevrijd worden. De zuidelijke bruggen bij Nijmegen waren veroverd, nu de laatste brug nog.

Activiteit 2 – Luisteren in de klas

Werkwijze

- Klassikaal luisteren. De opdrachten worden in tweetallen gemaakt.

Voorbereiden

- Downloaden luisterverhaal via www.liberationroute.nl. Klik op 'Ontdek de geschiedenis' en vervolgens op 'luisterplekken'. Via deze webpagina kunt u het verhaal opzoeken, beluisteren en in mp3-formaat downloaden. Het bestand is te vinden bij 'media'. Het verhaal is eveneens te beluisteren via de app: www.liberationroute.nl/app.

- Kopiëren werkblad 1.

Benodigheden

- Computer (of digibord) met luidsprekers waar vanaf het luisterverhaal is af te spelen
- Een kaart van Arnhem (bijvoorbeeld via www.google.nl/maps). Zorg er voor dat de spoorbrug, de Nelson Mandelabrug en de John Frostbrug te zien zijn.
- Kopieën werkblad 1.
- Antwoordblad werkblad 1.

Inleiding

U komt terug op de vorige lessen. Wat is er gebeurd in de Tweede Wereldoorlog, wat hebben ze geleerd van het bezoek aan het museum? Vervolgens herinnert u aan de vorige activiteit waarbij duidelijk werd dat iedere plek meerdere verhalen kent. Ook in hun eigen omgeving is tijdens de Tweede Wereldoorlog veel gebeurd. Misschien hebben de leerlingen daar wel eens iets over gehoord van hun ouders of grootouders. Praat er met de leerlingen over. Dan vertelt u over de plek van het luisterverhaal, de Rijnkade in Arnhem, en vraagt de leerlingen wat die plek voor hun betekent. Zijn ze er wel eens geweest? Hebben ze daar wel eens gespeeld? Dan vertelt u dat er op die plek in de Tweede Wereldoorlog ook van alles is gebeurd.

Kern

Deel het werkblad 1 uit en luister het fragment klassikaal. De leerlingen beantwoorden tijdens en direct na het luisteren in tweetallen de eerste twee vragen. Bespreek de antwoorden. Vervolgens maken de leerlingen in tweetallen de rest van het werkblad.

Afsluiting

Bespreek met de groep de antwoorden van het werkblad.

Ter aanvulling

Op www.liberationroute.nl kunt u luisterfragment downloaden en klassikaal beluisteren. In dit fragment is te beluisteren hoe de Arnhemse bevolking aanklopte bij het Nederlands Openlucht Museum voor onderdak.

Activiteit 3 – Luisteren op locatie**Doel**

Het luisteren van het fragment is een essentieel onderdeel van het project. In de klas wordt het fragment gekoppeld aan luister- en verdiepingsvragen. Op locatie komen daar kijk- en verbeeldingsvragen bij. Daarnaast wordt het verhaal versterkt door de plek. De leerlingen krijgen een beeld van de plek waar het verhaal zich heeft afgespeeld. Zo zien de leerlingen waar de Duitsers zich bevonden en waar de geallieerden zaten. Als de leerlingen beseffen dat ze op de plaats staan waar de personen uit het fragment ook stonden, beklijft het verhaal beter en krijgt het een diepere laag van betekenis. Ook zullen ze zien welke schade de oorlog heeft aangericht en welke 'litttekens' na al die jaren nog steeds zichtbaar zijn. De plek, die voor de leerlingen zo gewoon is, krijgt daardoor eveneens een diepere laag van betekenis. Je herinnering aan een plek maakt dat een plek belangrijk wordt.

Voorbereiding

- **Optie 1:** Verdeel de klas in groepjes van twee. Vraag elk tweetal een mp3-of mp4-speler mee te nemen. Plaats op iedere speler het gedownloade luisterfragment. (U kunt de leerlingen ook vragen thuis of op de computer op school het bestand zelf te downloaden en op hun speler te zetten, geef ze indien nodig instructies). Het fragment is ook te luisteren via de app:
www.liberationroute.nl/app
- **Optie 2:** Download het bestand en brand het op een cd. Neem een draagbare cd-speler mee en luister het fragment nogmaals klassikaal op een rustige plek op locatie.
- Zorg voor voldoende begeleiding. De luisterkei ligt aan een doorgaande weg.
- Kopieer het werkblad 2 voor de leerlingen.

Benodigheden

- Kopieën werkblad 2. Op de plek luisteren de leerlingen het fragment en beantwoorden daarna in tweetallen de vragen.
- Laat de leerlingen een harde ondergrond meenemen voor het opschrijven van de antwoorden.
- Gebruik zelf ook antwoordblad werkblad 2.

Adres:

Rijnkade 155

Naast de John Frost Brug

6811 CA – ARNHEM

Aanvulling

De luisterkei ligt bij het Informatiecentrum Slag om Arnhem. U kunt hier het bezoek afsluiten. Hier zien de leerlingen unieke beelden en geluidsfragmenten van getuigen. Zij vertellen wat ze hebben gezien, gehoord en beleefd in die gruwelijke septemberdagen van 1944. Indringende en meeslepende verhalen – échte verhalen.

Maak een monument

De leerlingen maken een monument om personen uit het verhaal van de luisterplek te herdenken.

mo-nu-ment het; o -en 1 iets dat opzettelijk bestemd is om de herinnering aan iemand of iets te bewaren; gedenkteken 2 gebouw, terrein enz., van algemeen belang vanwege schoonheid, wetenschappelijke waarde enz.

Duur

60 minuten (exclusief de tijd voor het maken van een foto)

Werkwijze

Inleiding	klassikaal
Opdracht	individueel (deels buitenschools)
Presentatie	klassikaal

Voorbereiding

- Inventariseer of leerlingen gebruik kunnen maken van een digitale fotocamera.
- Stuur de leerlingen voorafgaand aan deze les op pad met de opdracht hun fijnste stukje Arnhem op de foto te zetten, uit te printen en mee te nemen naar school. (De leerlingen kunnen eventueel ook een foto van internet gebruiken.)
- Lees bijlage 7. Hoe maak ik een gedicht?

Benodigheden

- A3 papier voor de leerlingen
- Lijm en scharen

Inleiding

Een monument is een standbeeld, gedenksteen of kunstwerk dat is gemaakt om te herinneren aan een persoon of aan een belangrijke gebeurtenis. Ook vanwege de Tweede Wereldoorlog zijn veel monumenten gemaakt. Bijvoorbeeld het Nationaal Monument op de Dam in

Amsterdam waar op 4 mei ieder jaar de oorlogsdoden herdacht worden. Op de website www.liberationroute.nl staan een aantal oorlogsmonumenten in de omgeving vermeld. U bespreekt met de leerlingen of zij in hun directe omgeving een monument weten (bijvoorbeeld: gedenksteen, standbeeld, kunstwerk, soms zijn er van die plekken langs de weg waar mensen bloemen neerleggen omdat daar iemand verongelukt is).

Ook op de Rijnkade zijn verschillende monumenten te zien. In het Jacob Groenewoudplantsoen liggen attributen die ons herinneren aan de gebeurtenissen op die plek. Ook op de brug is een monument ter nagedachtenis aan John Frost en zijn mannen geplaatst. Maar de brug zelf is ook een monument, het draagt de naam van John Frost en 's avonds kleurt de brug blauw.

U vraagt de leerlingen waarom deze monumenten er zijn. Waarom we herinneren. Vinden ze dat belangrijk? Vinden de leerlingen dat het herdenken moet stoppen? Waarom wel of niet? Ieder jaar wordt op 4 mei de oorlog herdacht door onder andere kransen te leggen bij monumenten. Hoelang denken de leerlingen dat we doorgaan met het herdenken van de oorlog? Zullen we dat over 50 jaar nog doen? Een van de belangrijkste redenen om te gedenken is de dankbaarheid voor de vrede.

De leerlingen hebben foto's gemaakt van hun favoriete plek. Wat zijn de favoriete plekken van de leerlingen? Waar komen ze graag? Waar hebben ze goede herinneringen aan? Welke plek mag nooit verdwijnen? Als het goed is hebben de leerlingen die plek in Arnhem op de foto gezet. De leerlingen maken bij deze foto een gedicht. Samen wordt dit hun monument. Monumenten laten ons belangrijke, ingrijpende gebeurtenissen niet vergeten. Door te herdenken staan we ook stil bij dat wat we vandaag de

dag nog hebben. Zoals vrijheid, een huis om in te wonen, familie en vrienden, school, vakanties en leuke dingen om te doen.

Zoals de leerlingen op locatie hebben gezien is de stad flink beschadigd geraakt door de oorlog. Het centrum van Arnhem lag helemaal in puin. Bijna geen enkel gebouw stond nog overeind. Er wordt wel eens gezegd dat het hart van Arnhem is verdwenen tijdens de oorlog. Veel mensen vinden de stad lelijk en ze missen een authentieke sfeer. Maar vinden de inwoners van Arnhem dat zelf ook? De leerlingen hebben het centrum van de stad nooit anders meegemaakt dan hoe het nu is. Vinden zij de stad wel mooi? En vinden zij dat de stad wel een hart en charme heeft? Wat zijn de favoriete plekken van de leerlingen? Waar komen ze graag?

De leerlingen hebben die plek in Arnhem op de foto gezet. Bespreek de foto's van de leerlingen. Kom terug op wat de inwoners van Arnhem gevoeld moeten hebben na de bevrijding. Hun huis was weg, straten waren verdwenen en kenmerkende gebouwen waren gebombardeerd. Bespreek de emoties die de leerlingen zouden ervaren als hun favoriete plek er opeens niet meer zou zijn.

Kern

Dat gevoel gaan de leerlingen omzetten in een gedicht. Ze schrijven een gedicht waarin ze het hebben over hun favoriete plek op de foto: waarom ze blij zijn dat deze plek er is, wat ze daar doen, wat hun fijne herinneringen aan de plek zijn, waarom het niet mag verdwijnen en wat het met hen zou doen als dat wel het geval zou zijn. Kunnen de leerlingen dat gevoel vergelijken met dat van de Arnhemse evacués?

Afsluiting

Als het gedicht klaar is, plakken ze hun foto op A3-papier. Het gedicht schrijven ze er naast. Als iedereen klaar is wordt het geheel klassikaal gepresenteerd. Alle foto's samen is een verzameling van belangrijke stukjes Arnhem. Hang de werkstukken op in uw klaslokaal.

Tweede Wereldoorlog

Wat er aan vooraf ging

In de jaren dertig van de 20e eeuw was er wereldwijd veel armoede. Door een economische crisis waren veel mensen werkloos en arm. Vooral de mensen in Duitsland hadden het zwaar te verduren. Omdat Duitsland de Eerste Wereldoorlog had verloren moest het land veel geld (herstelbetalingen) betalen aan de landen die deze oorlog hadden gewonnen. Veel Duitse mensen waren arm, werkloos en ontevreden. Adolf Hitler werd de leider van de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP). Hij vertelde de Duitsers dat hij van Duitsland weer een machtig land zou maken. Steeds meer mensen geloofden hem en zo werd zijn macht en de macht van zijn partij steeds groter.

Hitler aan de macht

In 1933 kwam Adolf Hitler met de NSDAP in Duitsland aan de macht. Hitler wilde van Duitsland het machtigste land van Europa maken. Eerst richtte hij zijn pijlen op Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen, vervolgens wilde hij Duitslands grote tegenstander in West-Europa uitschakelen: Frankrijk. In de aanval op Frankrijk zouden ook Nederland en België worden bezet. Voor Hitler waren niet alle mensen gelijk. De NSDAP propageerde Jodenhaat. Hij vond het Arische of Germaanse ras beter dan de rest. Hij vond bijvoorbeeld joden, zigeuners en mensen met een niet blanke huidskleur minder waard.

Aanval op Nederland

Op vrijdagochtend 10 mei 1940 werden veel Nederlanders wakker van het gebrom van vliegtuigen, ontplofende bommen en het geratel van tanks. Duitse soldaten waren de grens over getrokken. De oorlog was begonnen. De Nederlandse soldaten probeerden de Duitsers tegen te houden langs de verdedigingslinies. Zo'n linie was de

Grebbelinie, een waterlinie die loopt van Rhenen tot Spakenburg, tussen de Utrechtse heuvelrug en de Veluwe.

Capitulatie Nederland

Het Nederlandse leger was veel te zwak om de Duitse aanval te kunnen afslaan. De Nederlanders waren niet goed voorbereid, ze hadden verouderd materieel, terwijl het Duitse leger allemaal nieuw en modern wapentuig had om mee te vechten. Nadat de Duitse luchtmacht op 14 mei 1940 het centrum van Rotterdam had gebombardeerd, en andere steden hetzelfde lot wachtte, besloot de Nederlandse legerleiding te capituleren. De regering en de koningin waren toen al uitgeweken naar Engeland.

Bezetting Nederland

Aanvankelijk leek de bezetting mee te vallen, maar al snel werd duidelijk wat onvrijheid betekende. Nederlandse mannen werden gedwongen in Duitse fabrieken te werken. Gaandeweg werden mensen zonder vorm van proces opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen. Het eten ging op de bon. 's Avonds moest iedereen binnen blijven en de ramen verduisteren. Omdat de aanvoer van grondstoffen een probleem was, namen de Duitsers alles mee wat voor hen bruikbaar was. Omdat ze bijvoorbeeld het rubber van de fietsbanden nodig hadden, fietsten de mensen op houten banden. Het brons van de kerkklokken gebruikten ze om munitie van te maken. Het gelui van klokken hoorde je niet meer.

Jodenvervolgging

Vooral joden werden vervolgd. De joden kregen al snel te maken met steeds minder rechten: ze mochten niet meer overal komen. Ze moesten een Jodenster dragen zodat iedereen kon zien dat ze joden waren. Op hun

persoonsbewijs werd een grote J gestempeld. Ze moesten bij elkaar gaan wonen in bepaalde wijken. De Duitse bezetter transporteerde meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen in goederentreinen vanuit Nederland naar concentratiekampen, waar de meesten werden vermoord.

De Duitsers werden in Nederland bijgestaan door leden van de Nationaal- Socialistische Beweging (NSB) die een vergelijkbare ideologie hadden, en door meelopers en profiteurs. Aan de andere kant stond het verzet, dat vooral tegen het einde van de oorlog aanhang kreeg. Het grootste deel van de bevolking was anti-Duits maar passief.

De slag om Arnhem

Toen in de zomer van 1944 grote delen van Frankrijk en België bevrijd waren, begon de geallieerde opmars naar het noorden. Het plan was om in één keer alle bruggen over de grote rivieren de Maas, de Waal en de Rijn te veroveren, en dan door te trekken naar het IJsselmeer. Dit plan had de codenaam 'Operation Market Garden'. Op een zomerse dag, 18 september 1944, landden Engelse parachutisten op de Ginkelse hei bij Ede, en bij Wolfheze en Heesum. De sterke Duitse legermacht die op dat moment toevallig met tanks en pantserwagens in de buurt van Arnhem was, hadden ze niet verwacht. Een kleine groep van zeventienhonderdvijftig soldaten, onder leiding van luitenant-kolonel John Frost, bereikte onderlangs de Rijn de Rijnbrug. Omdat hulp van de grondtroepen uit de richting van Nijmegen uitbleef, en de rest van de divisie niet verder kwam dan de buitenwijken van Arnhem, moesten de mannen van John Frost na vier dagen de strijd opgeven. Ze gaven zich over aan de Duitsers. Na enkele dagen hevige strijd moesten ook de Engelsen, die niet verder dan Oosterbeek en de buitenwijken van Arnhem waren gekomen, zich overgeven. Ze zochten 's nachts over de Rijn bij Driel een veilig heenkomen. Operatie Market Garden was mislukt.

Evacueren

Als gevolg van de gevechten van Operatie Market Garden moesten de inwoners in de omtrek van Arnhem huis en haard verlaten. De Duitsers waren bang dat de bevolking de geallieerde troepen zou helpen en sommeerde de bewoners te vertrekken. Ook waren deze gebieden te gevaarlijk voor de burgers omdat er zwaar gevochten werd. De inwoners namen mee wat ze mee konden nemen, maar moesten heel veel spullen onbeheerd achterlaten. De mensen die boven de Rijn woonden, gingen naar het noorden. Beneden de Rijn werden de burgers geëvacueerd door de geallieerden. Hier vertrokken de bewoners naar het zuiden van het land, naar bevrijd gebied.

Hongerwinter

Het noorden en westen van Nederland kreeg te maken met de Hongerwinter. Door extreem voedselgebrek verzwakte de bevolking en kwamen enkele tienduizenden mensen om. In mei 1945 lukte het om de rest van Nederland te bevrijden.

Vrede

De vredesonderhandelingen waren in hotel 'de Wereld' in Wageningen. Hier tekende in mei 1945 de Duitse commandant de overgave in aanwezigheid van Prins Bernard. De wederopbouw kon beginnen.

Het verzet tegen een onbetrouwbare overheid in oorlogstijd

De Nederlandse regering verbleef vanaf mei 1940 in Londen in ballingschap. In Nederland namen de Duitsers de macht over en Hitler benoemde functionarissen die het bestuur van Nederland moesten leiden. Nederland moest steeds meer gaan lijken op het Duitsland dat Hitler wenste.

Nederland werd eigenlijk een provincie van Duitsland. Een van de eerste maatregelen was dat de klok gelijk werd gezet met de tijd in Berlijn. De hoogste gezagsdrager van het Duitse bestuur in Nederland, was de Oostenrijkse nationaalsocialist Seyss-Inquart. Hij was Rijkscommissaris en stond rechtstreeks onder Hitler. Verder werd Nederland ook nog bestuurd door 1500 bestuursambtenaren. Zij oefenden toezicht uit en gaven bevelen die door de Nederlandse ambtenaren moesten worden uitgevoerd.

Onder Duits gezag

Aanvankelijk was er weinig verzet tegen de Duitse overheersing. De Nederlandse bevolking hoopte het leven van voor de oorlog te kunnen voortzetten. En in het begin voerden de Duitsers nog milde maatregelen in. De Duitsers wilden dat steeds meer mensen nationaalsocialistisch werden. Ze maakten propaganda voor het nationaalsocialisme d.m.v. affiches, kranten, radio-uitzendingen en voorprogramma's in bioscopen. De Eerste en de Tweede Kamer werden uitgeschakeld en politieke partijen mochten niet meer bestaan. Gaandeweg beheersten de Duitsers steeds meer onderdelen van de Nederlandse samenleving. De politie moest de Duitse bezettingsmacht dienen. De rechtspraak kwam steeds meer in handen van de bezetter. Door al deze maatregelen begon het verzet van de Nederlanders te groeien. Met kleine acties werd er geprotesteerd en verzet gepleegd

tegen de Duitsers. Er kwamen verzetsblaadjes en stakingen. Maar over het algemeen ging het dagelijks leven van de Nederlanders vrij rustig door. Mensen gingen naar de film en de kinderen naar school. Mensen gingen dagjes uit, ze vierden Sinterklaas met cadeautjes en er was genoeg te eten.

Geleidelijk buitensluiten van joden

Als een sluipend gif begonnen de Duitsers vanaf het begin van de oorlog met anti-joodse maatregelen. Relatief 'kleine' maatregelen die in het Nederland van toen nauwelijks opvielen. Al na twee maanden na het begin van de oorlog mochten de joden niet meer meewerken aan de luchtbescherming. In september 1940 mochten overheidsdiensten geen joden meer aannemen. Vervolgens moesten de joden zich - zogenaamd voor hun eigen veiligheid - laten registreren. Stap voor stap werden de joden steeds verder geïsoleerd. Omdat het zo geleidelijk ging, wekte het weinig reactie op van de burgers.

Februaristaking 1941

Vanaf 1941 werden de anti-joodse maatregelen van de Duitsers grimmiger. In Amsterdam woonden veel joden. Als reactie op een razzia in de Amsterdamse Jodenwijk, legden Amsterdamse trambestuurders en arbeiders in februari 1941 het werk neer. Deze staking breidde zich uit tot Haarlem, de Zaanstreek en Utrecht. Met geweld braken de Duitsers deze staking. Er vielen doden en gewonden. Uit angst voor het geweld gingen de mensen weer aan het werk. Er volgden represailles van de Duitsers. Een aantal mensen die hadden meegedaan aan de staking werden doodgeschoten en de steden die mee hadden gedaan aan de staking moesten hoge boetes betalen. De Duitsers lieten hun masker vallen en gingen steeds opener over tot Jodenvervolgung.

Groeiend verzet tegen het nieuwe gezag

In de provincie woonden minder joden dan in de Randstad dus hier vielen de anti-joodse maatregelen minder op en was er aanvankelijk minder reden tot verzet. Vanaf 1943, toen mensen moesten gaan werken in Duitsland, veranderde het dagelijks leven van de Nederlanders drastisch. Steeds meer mensen weigerden zich aan te passen aan de oorlogsomstandigheden en samen te werken met de bezetters. De anti-Duitse stemming nam toe. Hoe meer het verzet groeide, hoe harder de Duitsers reageerden. Ze gingen steeds strenger controleren en wilden steeds meer groeperingen in de Nederlandse samenleving beheersen. Zo moesten kunstenaars lid worden van de nationaal-socialistische Kultuurkamer. De omroeporganisaties werden vervangen door één Rijksradio: De Nederlandse Omroep. Alle vakverenigingen gingen op in het Nederlandse Arbeidersfront. De NSB werd de enige politieke partij die was toegestaan.

Doe de dilemmatest:

- 1** Je bent op weg naar school. Je bent een beetje zenuwachtig: je moet zo een spreekbeurt houden. Vlak voor je rijdt een klein meisje met haar fiets tegen een stilstaande auto. Ze huilt vreselijk, en haar fiets is kapot.

Wat doe je?

- a** Je denkt: 'ik mag niet te laat op school komen' en je fietst door.
 - b** Je stopt en probeert het meisje te helpen. Dan maar te laat op school en misschien een boze juf.
 - c** Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 2** Je loopt door de winkelstraat. Je hoort schreeuwen in de fotozaak en het alarm gaat af. Er rennen een jongen en een meisje met een dure camera de winkel uit. Ze hollen in jouw richting.

Wat doe je?

- a** Je probeert zo te gaan staan dat ze niet langs je komen.
 - b** Je belt het alarmnummer 112.
 - c** Je ziet opeens dat je veter los is...
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 3** Het is 1940, het eerste oorlogsjaar. Je zit in de klas met een joods meisje en de dochter van een NSB'er. Je kunt het met beiden goed vinden. Je moet een werkstuk maken. Het liefst doe je dat met beide meisjes. Maar de dochter van de NSB'er wil het joodse meisje er niet bij hebben.

Wat doe je?

- a** Je vindt het belangrijk goede maatjes te blijven met de dochter van de NSB'er en zegt tegen het joodse meisje dat ze een ander groepje moet zoeken.
 - b** Je besluit met het joodse meisje samen te werken.
 - c** Je denkt: 'mij te lastig hoor', en zoekt een ander groepje.
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 4** In 1944 is er bijna niets meer te eten in jouw woonplaats. Samen met een vriend probeer je eten bij elkaar te zoeken bij boeren. De honger is zo groot dat je besluit om alleen naar Groningen te gaan. Je vriend mag niet van zijn ouders.

Wat doe je?

- a** Je gaat toch: de honger is enorm.
- b** Je besluit om niet te gaan, want die ouders hebben eigenlijk wel gelijk.
- c** Je probeert een andere vriend over te halen om ook mee te gaan.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 5** Het is avond en donker buiten. Niemand mag meer op straat zijn. De bel gaat. Je weet dat dit alleen maar gevaar kan betekenen. Iemand die zich moet verstoppen voor de Duitsers, bijvoorbeeld.

Wat doe je?

- a** Je doet open, zonder erbij na te denken. Als iemand hulp nodig heeft, is hij welkom.
- b** Je denkt aan de gevaren voor jezelf en je familie, en laat de deur dicht.
- c** Je doet de deur op een kiertje open en fluistert: 'Ga maar naar de overburen'.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 6** De Duitsers hebben mensen nodig om in hun fabrieken te werken. Ook jij krijgt een oproep: je moet je morgen melden.

Wat doe je?

- a** Je vraagt je baas een brief te schrijven dat je onmisbaar bent. Dat is niet zo, maar dan hoef je nu nog niet mee.
- b** Je meldt je op tijd bij de Duitsers.
- c** Je duikt onder bij vrienden die ergens anders wonen. Maar je weet dat dit gevaarlijk kan zijn voor je ouders, broer, zus: misschien worden zij gestraft.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 7** Je loopt op straat en er klinkt afweergeschut. Iedereen duikt een schuilkelder in. Volwassenen duwen je weg om zelf de kelder in te komen.

Wat doe je?

- a** Je holt naar een andere schuilkelder.
- b** Je vecht jezelf naar binnen: jij wilt ook veilig zitten!
- c** Je probeert op straat ergens te schuilen en hoopt er het beste van.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 8** School is er niet meer en je hebt ontzettende honger. Samen met vrienden probeer je eten te vinden bij boeren. Dan besluiten je vrienden om een broodkar van een bakker om te duwen om zo broden te pikken.

Wat doe je?

- a** Je wilt niet meedoen: stelen kan echt niet!
- b** Je besluit om langs nog meer boeren te gaan.
- c** Je wilt niet stelen, maar de honger is te groot.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

Kijk op het antwoordblad: wat voor type ben jij?

Kijk bij iedere vraag welk antwoord (a, b, c, d) je hebt gegeven.

Vul hieronder per vraag je punten in. Voor een d-antwoord krijg je geen punten.

1	a – 1 punten;	b – 8 punten;	c – 4 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
2	a – 8 punten;	b – 4 punten;	c – 1 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
3	a – 1 punten;	b – 7 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
4	a – 8 punten;	b – 2 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
5	a – 8 punten;	b – 1 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
6	a – 2 punten;	b – 4 punten;	c – 4 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
7	a – 4 punten;	b – 8 punten;	c – 2 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
8	a – 1 punten;	b – 2 punten;	c – 8 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)

Tel al je punten bij elkaar op: punten

Tel nu het aantal keer dat je antwoord d hebt gegeven: keer

Wat zegt het antwoord over jou?

Heb je meer dan vier keer een d ingevuld?

Vond je het zo moeilijk? Of had je geen zin om na te denken? Toch maar eens doen – keuzes maken is heel belangrijk! Als je nooit durft te kiezen, kiest een ander voor jou.

Heb je 16 punten of minder?

Je hebt wel wat weinig punten. Je bent erg voorzichtig. Daarmee had je een grote kans de oorlog te overleven. Maar als iedereen zo was geweest als jij, had de oorlog misschien wel langer geduurd.

Heb je 17 – 30 punten?

Je bent voorzichtig en kiest meer voor veiligheid dan avontuur. Je vindt je eigen familie erg belangrijk. Je denkt goed na voor je een keuze maakt en weegt de risico's tegen elkaar af. Maar soms durf je wel dapper te zijn.

Heb je tussen 31 en 42 punten?

Je bent dapper, maar denkt ook goed na over de risico's die je loopt. Jij wil graag mensen helpen, maar houdt je ogen open voor het gevaar. Daarom doe je ook wel eens niets. Mensen zoals jij waren heel belangrijk voor het verzet.

Heb je meer dan 42 punten?

Ben je echt zo moedig? Of ben je vooral onvoorzichtig? Je moet ook wel aan je eigen veiligheid denken! Je had je in de oorlog vast ingezet voor iedereen die vervolgd werd. Maar of jij het zelf overleefd zou hebben, is maar de vraag.

literatuur over de Tweede Wereldoorlog

Tip: leg op een aandachtstafel in de klas deze boeken ter inzage en kies een boek als voorleesboek.

Achtergrondliteratuur (zie: <http://www.entoen.nu/>)

- De Duitse inval in Nederland en het bombardement op Rotterdam
- Verhalen uit het verzet: de overval in Leeuwarden, Putten, Hannie Schaft, Engelandvaarders
- De NSB
- De Hongerwinter
- De Slag om Arnhem, D-day en de bevrijding in mei 1945

Leesboeken over Tweede Wereldoorlog:

- Eric Heuvel, De ontdekking (Amsterdam 2003); dit stripboek behandelt op een inzichtelijke manier de dilemma's van de Nederlandse bevolking in oorlogstijd
- Zwarte confetti, foto's, verhalen, gedichten en tekeningen over de oorlog (10+)
- Paul Biegel, De karabijn (8+)
- André Boesberg, Zwarte stad (Rusland, 1942) (12+)
- Herman van Campenhout, Pikadon (Hiroshima) (12+)
- Mirjam Elias, Het verlaten hotel
- Reg Grant, De Tweede Wereldoorlog in Europa (12+ info)
- Dennis Hamley, De Tweede Wereldoorlog (12+ info)
- Evert Hartman, Oorlog zonder vrienden (12+)
- Els Pelgrom, Kinderen van het Achtste Woud (12+)
- Aline Sax, Mist over het strand (12+)
- Jan Terlouw, Oorlogswinter (12+)
- Sandi Toksvig, Hitlers kanarie (Denemarken) (9+)
- Anke de Vries, Belledonne kamer 16 (Frankrijk) (12+)
- Anna en Wout Woltz, Post uit de oorlog (Amsterdam)(12+)
- Oorlog 40- 45.nl. (13+)

Werkblad 1

In tijden van oorlog maken mensen belangrijke keuzes, gedwongen of ongedwongen. Mensen kiezen ervoor om bij het verzet te gaan, om het leven zo normaal mogelijk te leven, om te vluchten of ze kiezen ervoor bij de SS te gaan. Ook in dit verhaal zijn door belangrijke mensen keuzes gemaakt waarvan we op de dag van vandaag het resultaat nog kunnen zien.

Vraag 1: Wie zijn de belangrijkste beslissers in dit fragment?

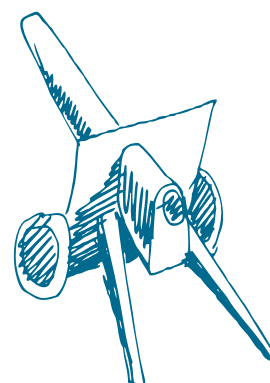
Vraag 2: Zij hebben een paar keuzes gemaakt die leidde tot de hevige gevechten rondom de brug. Noem vijf keuzemomenten.

Vraag 3: Op deze foto zie je de Rijnbrug en het gebied er om heen. Kunnen jullie aanwijzen waar de Britse troepen zaten 'ingegraven'? En van waar kwamen de Duitsers?

Herkomst foto: www.spannendegeschiedenis.nl

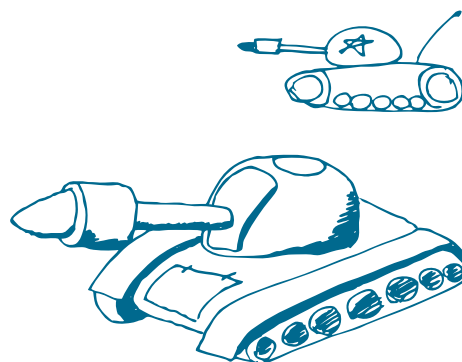
Lees wat John Frost zelf vertelde over de dagen bij de brug:

“Door allerlei oorzaken werkten onze radio’s nauwelijks, zodat wij slecht op de hoogte waren van wat zich elders afspeelde. (...) De Duitsers deden verwoede pogingen om ons van de brug te verdrijven, maar wij hielden de gebouwen rondom de noordelijke oprit onder controle, ofschoon zij op maandagmorgen probeerden ons met een groep pantserwagens vanuit het zuiden te verrassen. Voortdurend hoopten we dat er versterking zou komen vanuit Oosterbeek en van het Engelse Tweede Leger uit de richting Nijmegen, maar behalve steeds meer Duitsers, kwam er niemand. Zij beschoten onze posities met alle kanonnen waarover zij beschikten, vielen aan met zware tanks en trachtten ons met hun infanterie te overmeesteren. Ons grootste probleem was dat we een tekort aan munitie hadden, omdat we alleen maar beschikten over wat we op zondag meegenomen hadden en er van aanvulling geen sprake was.”

“Spoedig kregen we gebrek aan water en tot overmaat van ramp begonnen de Duitsers de huizen, waarin wij stand hielden, in brand te steken. Op maandagavond waren de meeste huizen verwoest en in de nacht van dinsdag op woensdag leken alle straten rondom de brug in brand te staan. Het geknetter van het brandende hout was net zo luid als het bombardement van de vijand. (...) Bijna alle huizen waren verwoest, zodat we geen bescherming meer hadden. De overmacht van de Duitsers was te groot.. ”

Herkomst foto: Airborne Museum 'Hartenstein'

Vraag 5: Zoals je ziet op het kaartje zaten Frost en zijn mannen ingesloten door de Duitsers. Noem vier problemen waar de geallieerden mee te maken kregen.

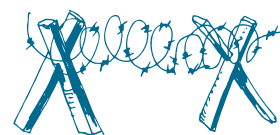

Vraag 6: De Duitsers wonnen de slag bij de brug. Wat gebeurde er met de gewonde en de niet gewonde soldaten?

Vraag 7: Stel dat de troepen volgens planning de soldaten in Arnhem kwamen versterken, dan hadden ze minder problemen gehad. Hoe zou de slag om Arnhem dan af zijn gelopen?

Vertel, na overleg met elkaar, straks in eigen woorden aan de klas wat er dan gebeurd zou zijn.

Vraag 8: Zo ging het echter niet. Wat wordt bedoeld met de titel van het fragment: een brug te ver?

Vraag 9: Ruim vier dagen is er gevochten om de brug. Huizen stortten in en vlogen in brand. Stel je eens voor dat je bij de brug zou wonen in die tijd... Hoe zou je je voelen? Wat zou je doen? Beschrijf je antwoord in vijf zinnen.

Bekijk de foto's. De inwoners van Arnhem moesten vluchten, evacueren heet dat. Ze moesten snel hun koffers pakken. Met zwaarbeladen fietsen gingen ze op weg. Ze wisten niet precies waarheen en ze wisten niet voor hoelang.

Herkomst foto's: NIOD

Lees onderstaande tekst van Albert Ravestein, hij moest vanwege de gevechten als kind zijn huis verlaten:

“Vóór maandagavond moet de stad leeg zijn. Weg? Waarheen? Langzaam dringt de waarheid tot ons door. De één schreeuwt, de ander huilt, een derde houdt de moed erin: het kan niet lang zijn, een paar dagen, het Tweede Leger is vlakbij. De artillerie dreunt nog steeds; dat geeft ons soms moed, soms wanhoop. De nachten zijn roodgekleurd van de gevechten. Maar toch, we moeten eruit. Vader sluit de deur; het is zijn verjaardag. We hebben een keuze gemaakt uit ons bezit, soms waardevol, maar ook een prul nemen we mee; in elk geval een deken en een lepel voor iedereen. En we gaan op pad (...) naar een onbekend doel. De deur is nooit meer opengestaan; er was geen deur meer en geen huis, geen herinnering, mijn speelgoed weg en het ergste waren de foto's.”

Ook Hein, een jongen van jullie leeftijd, moest vertrekken:

“De jongen pakt zijn knuffel en volgt zijn ouders die een bakfiets hebben volgeladen met het hoogstnoodzakelijke. Hein draait zich om en kijkt naar zijn geboortehuis. Gordijnen wapperen vrijelijk naar buiten door gebroken ruiten. ‘Hein, kom je nou mee?’ Vader duwt de zwaarbeladen fiets de weg omhoog. De houten wielen draaien stroef over de vervuilde straat. Zusje Trees loopt aan de hand van moeder. Van alle kanten komen mensen. Sommigen hebben een deel van hun huisraad op een kar gebonden en trekken moeizaam de vracht de steile straten omhoog. Anderen dragen enkel wat tassen mee. De meesten lopen richting de Schelmseweg. Hein ziet Lies, met haar moeder en twee broers. Ze slepen van alles mee. Dekens, pannen en eten. De moeder van Lies klampt zijn vader aan. ‘Waar gaan jullie naar toe?’, vraagt ze. ‘We weten niet waar we heen moeten.’ ‘We lopen naar het Openluchtmuseum, we hoorden dat je daar kan wachten tot het wat rustiger wordt.’”

Vraag 10: Stel je voor dat je, net als Hein, je spullen zou moeten pakken. Wat zou je dan allemaal meenemen? Schrijf 10 dingen op. Schrijf het belangrijkste op nummer 1 en het minst belangrijke op nummer 10.

1	6
2	7
3	8
4	9
5	10

Werkblad 2

Op de plek waar jullie nu staan is meer dan zestig jaar geleden heftig gevochten. Wat hier precies is gebeurd ga je nogmaals beluisteren. Loop naar de kade, in het gras staan een aantal bankjes. Ga daarop zitten en beluister het fragment. Zorg dat je de brug goed kunt zien. Daarna beantwoord je in tweetallen de vragen.

Start het luisterfragment

Foto 1

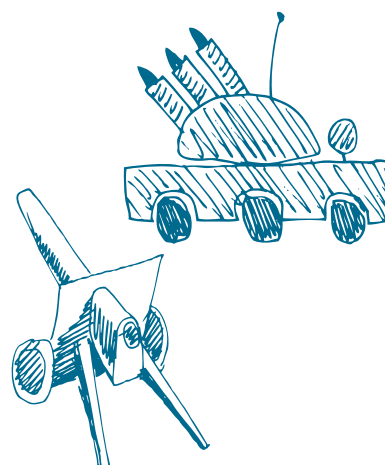

Herkomst foto: NIOD

Foto 2

Herkomst foto: NIOD

Vraag 1: Bekijk foto 1 en 2. Veel huizen en gebouwen werden vernietigd. Vooral op deze plek is veel verloren gegaan. Toen de bewoners na de oorlog terug kwamen stonden hun huizen hier niet meer. Kijk eens naar de gebouwen die je nu ziet. Hoeveel gebouwen tel je die er voor de oorlog ook gestaan zouden hebben?

Vraag 2: Je kunt bijna niet meer zien hoe Arnhem er vroeger uit heeft gezien. Wat vind je daar van?

Vraag 3: Wat denk je dat de burgers in deze directe omgeving voelden toen de gevechten bij de brug begonnen? Noem drie emoties.

Vraag 4: Wat vind je er van om op deze plek te staan nu je weet wat voor verschrikkelijks hier is gebeurd?

Steek met de hele klas de straat over naar het Jacob Groenewoud plantsoen.

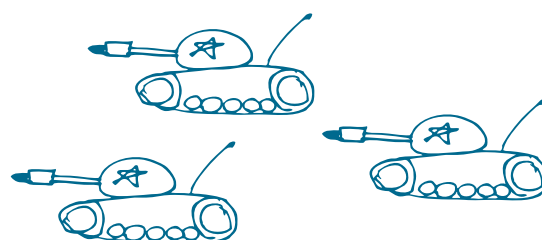

Foto 3

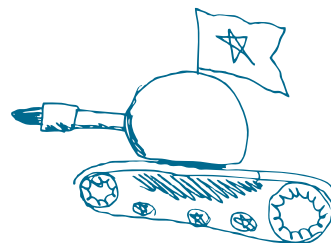

Herkomst foto's: Eigen foto

Foto 4

Herkomst foto's: Eigen foto

Vraag 5:

In het Jacob Groenewoud plantsoen kun je zien wat de vernietigingen veroorzaakten. Bekijk foto 3 en zoek het in het Jacob Groenewoud plantsoen. Hebben jullie het gevonden? Waar zit het bronzen plaatje op bevestigd?

Vraag 6:

Bekijk foto 4 en zoek het in het Jacob Groenewoud plantsoen. Wat is dit?

Vraag 7:

Er ligt in het plantsoen een grote bom. Hoeveel kilo weegt deze bom?

Vraag 8a: Op deze plek staat ook een soort kanon, een 25 pponder houwtiser. Hoe ver zou je met dit geschut kunnen schieten? Als je goed zoekt kun je het antwoord vinden.

Vraag 8b: Ga achter het kanon staan, zou je de brug kunnen raken vanaf hier? En de vijand aan de overkant van de Rijn?

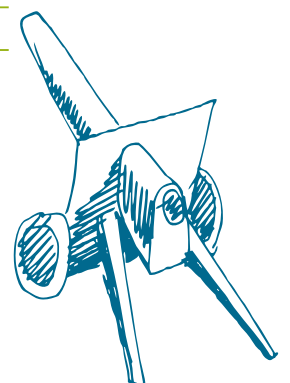
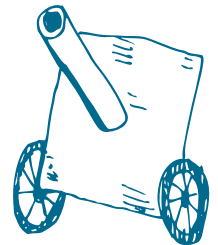
Vraag 8c: De geallieerden hadden dit geschut niet hier tijdens de slag om de brug. De Duitsers hadden wel zware pantservoertuigen zoals tanks. Stel dat de geallieerden op deze plek ook dit soort geschut bij zich hadden gehad. Wat zou dat betekend hebben voor de afloop van de slag om de brug?

De Britse soldaten die vanaf deze plek de Duitsers op afstand hielden werden van alle kanten omsingeld; ze zaten ingesloten. Ze zouden hier eigenlijk maar een paar dagen zitten. De gevechten duurden langer dan gedacht en de versterking kwam maar niet. Ze hadden honger, dorst, weinig geslapen en bijna geen munitie meer. Een ander probleem was de slechte communicatie tussen de soldaten op deze plek en soldaten op andere locaties in de stad. Jacobus Groenewoud wilde een ambulance of dokter bellen om ernstige gewonden, Britten en Duitsers, op te halen. Toen de eerste telefoon geen verbinding gaf ging hij naar een huis verderop. Het was levensgevaarlijk en dapper wat Jacobus deed.

Vraag 9. Zou jij dit ook hebben gedaan als je in de schoenen stond van Jacobus? Waarom wel of waarom niet?

Jacobus Groenewoud heeft het helaas niet gered. Een paar honderd meter van de brug werd hij door een Duitse sluipschutter doodgeschoten. Ter nagedachtenis aan hem is het parkje geplaatst. Het is een monument dat ons herinnert aan Jacobus, aan de slag om de brug, aan Operatie Market Garden en aan de Tweede Wereldoorlog. Terug op school zullen jullie nog meer leren over herinneringen en monumenten.

Werkblad 1.

Vraag 1: Wie zijn de belangrijkste beslissers in dit fragment?

De Duitse SS Hauptsturmführer Victor Eberhard Gräbner en de Brit John Frost van 2nd Battalion the Parachute Regiment.

Vraag 2: Zij hebben een paar keuzes gemaakt die leidde tot de hevige gevechten rondom de brug. Noem vijf keuzemomenten.

Gräbner kiest er voor de brug achter te laten waardoor deze minder sterk beveiligd is.

Frost kiest er voor om zich op dat moment in te graven aan de noordkant van de brug.

Frost kiest het moment uit om naar het zuiden van de brug te trekken. Daar blijken meer Duitse soldaten te zitten dan verwacht.

De achtergebleven Duitse soldaten beschieten de naderende Britten.

Gräbner besluit terug te komen naar de Rijnbrug en zorgt met zijn mannen voor versterking aan Duitse zijde.

Als de Duitsers de rivier bijna over zijn, openen de Britten het vuur.

Gräbner sneuvelt en er komt meer weerstand van de Britten dan verwacht. De Duitsers kiezen er voor niet op te geven, ze gaan door! Met zware tanks beschieten ze de Britten.

Op 21 september bezwijken Frost en zijn mannen; ze besluiten zich over te geven.

Laat de kaart van Arnhem zien. Om welke brug gaat het in het luisterfragment? Laat de leerlingen hier over nadenken en het antwoord aanwijzen op de kaart. De leerlingen maken de volgende vragen in tweetallen, bespreek de antwoorden klassikaal.

Vraag 3: Op de foto zie je de Rijnbrug en het gebied er om heen. Kunnen jullie aanwijzen waar de Britse troepen zaten 'ingegraven'? En van waar kwamen de Duitsers?

Links van de foto is de noordzijde van de brug, daar zaten de Britten. Rechts is het zuiden, richting Nijmegen, daar zaten de Duitsers.

- Vraag 4:** Op het kaartje zien de leerlingen hoe de Frost en zijn mannen waren ingesloten door de Duitsers. Noem vier problemen waar de geallieerden mee te maken kregen.
1. *Er zou versterking komen vanuit het zuiden, maar die versterking kwam maar niet.*
 2. *Langzaam verzwakten de troepen op de brug: munitie en water raakten op.*
 3. *De verbindingen met andere troepen was slecht.*
 4. *De huizen waarin ze schuilden werden in brand gestoken, ze hadden geen bescherming meer.*
- Vraag 5:** De Duitsers wonnen de slag bij de brug. Wat gebeurde er met gewonde en niet gewonde soldaten?
- Die soldaten werden krijgsgevangenen gemaakt.*
- Vraag 6:** Stel dat de troepen volgens planning de soldaten in Arnhem kwamen versterken, dan hadden ze minder problemen gehad. Hoe zou de slag om Arnhem dan af zijn gelopen? Vertel, na overleg met elkaar, in eigen woorden aan de klas wat er dan gebeurd zou zijn. Bespreek de antwoorden klassikaal met de leerlingen. Antwoorden moeten ongeveer het volgende bevatten: dan waren de geallieerde troepen veel sterker geweest, de kans is groot dat ze de Duitsers nu wel konden verslaan. De brug zou in geallieerde handen vallen, waardoor de geallieerden door konden stoten naar het noorden van Nederland. Nederland zou veel eerder bevrijd zijn.
- Vraag 7:** Zo ging het echter niet. Wat wordt bedoeld met de titel van het fragment: een brug te ver?
- De opmars van de troepen kwam vanuit het zuiden, de zuidelijke bruggen waren al veroverd. De Rijnbrug was de laatste brug die veroverd diende te worden. Dit is niet gelukt; het was een brug te ver.*
- Vraag 8:** Ruim vier dagen is er gevochten om de brug. Huizen stortten in en vlogen in brand. Stel je eens voor dat je bij de brug zou wonen in die tijd... Hoe zou je je voelen? Wat zou je doen? Beschrijf je antwoord in vijf zinnen.
- Bespreek de antwoorden met de groep.*
- Vraag 9:** Stel je voor dat je, net als Hein, je spullen zou moeten pakken, wat zou je meenemen? Bespreek de lijstjes met de leerlingen, waarom nemen ze dat mee? Nemen ze waardevolle spullen mee, of juist praktische? Wat zouden ze lastig vinden om achter te laten? Bespreek de antwoorden met de groep.

Werkblad 2.

Vraag 1: Bekijk foto 1 en 2. Veel huizen en gebouwen werden vernietigd. Vooral op deze plek is veel verloren gegaan. Toen de bewoners na de oorlog terug kwamen stonden hun huizen hier niet meer. Kijk eens naar de gebouwen die je nu ziet. Hoeveel gebouwen tel je die er voor de oorlog ook gestaan zouden hebben?

Bijna alle gebouwen zijn opnieuw opgebouwd. Het antwoord van de leerlingen moet liggen tussen 15 en 30 gebouwen.

Vraag 2: Je kunt bijna niet meer zien hoe Arnhem er vroeger uit heeft gezien. Wat vind je daar van?

Bespreek de antwoorden van de leerlingen.

Vraag 3: Wat denk je dat de burgers in deze directe omgeving voelden toen de gevechten bij de brug begonnen? Noem drie emoties.

Bijvoorbeeld angst, woede, verdriet, paniek.

Vraag 4: Wat vind je er van om op deze plek te staan nu je weet wat voor verschrikkelijks hier is gebeurd?

Bespreek de antwoorden van de leerlingen.

Vraag 5: In het Jacob Groenewoud plantsoen kun je zien wat de vernietigingen veroorzaakten. Bekijk foto 3 en zoek het in het Jacob Groenewoud plantsoen. Hebben jullie het gevonden? Waar zit het bronzen plaatje op bevestigd?

Op een propeller.

Vraag 6: Bekijk foto 4 en zoek het in het Jacob Groenewoud plantsoen. Wat is dit?

Het is een kleine bom.

Vraag 7: Er ligt in het plantsoen een grote bom. Hoeveel kilo weegt deze bom?

400 kilo.

Vraag 8a: Op deze plek staat ook een soort kanon, een 25 pponder houwitser. Hoe ver zou je met dit geschut kunnen schieten? Als je goed zoekt kun je het antwoord vinden.

12.250 meter.

Vraag 8b: Ga achter het kanon staan, zou je de brug kunnen raken vanaf hier? (Ja) En de vijand aan de overkant van de Rijn?

Ja.

Vraag 8c: De geallieerden hadden dit geschut hier niet tijdens de slag om de brug. De Duitsers hadden wel zware pantservoertuigen zoals tanks. Stel dat de geallieerden op deze plek ook dit soort geschut bij zich hadden gehad. Wat zou dat betekend hebben voor de afloop van de slag om de brug?

Dan is de kans groter dat de Britten stand hadden kunnen houden totdat er versterking zou komen. Met dit soort geschut hadden ze kunnen winnen van de Duitsers.

Vraag 9: Zou jij dit ook hebben gedaan als je in de schoenen stond van Jacobus? Waarom wel of waarom niet?

Bespreek de antwoorden van de leerlingen.

Over (ge)dichten en dichtvormen

Gedicht

Vertel de leerlingen het volgende over het maken van het gedicht:

Een gedicht hoeft niet te rijmen.

Een gedicht schrijven betekent: zuinig zijn met woorden.

Een gedicht schrijven betekent: elk woord wege, en laten passen bij andere woorden.

Een gedicht laat zien wat de woorden doen, voelen of zijn door bijvoeglijke naamwoorden te gebruiken.

Een gedicht herken je doordat de tekst omgeven is door heel veel wit. Vaak zijn er verschillende strofen.

Een gedicht klinkt muzikaler dan een verhaal. Dat komt door herhaling, vooral van klank en ritme. Je hoort dat pas goed als je een gedicht voordraagt.

Een gedicht zorgt ervoor dat je gewone dingen opeens met andere ogen ziet.

Een gedicht bevat dikwijls beeldspraak, dat wil zeggen dat twee dingen in een vergelijking naast elkaar worden gezet.

Een gedicht heeft soms rijm binnen de versregel.

Een gedicht heeft aan het eind soms een grappige of onverwachte wending.

Rijm

De meest voorkomende vorm van rijm is eindrijm. Als de leerlingen willen rijmen kunnen ze gebruik maken van de volgende rijmschema's:

- aabb (gepaard) De eerste twee zinnen en de laatste twee zinnen van een strofe rijmen.

- abba (omarmend) De eerste en de laatste zinnen rijmen en de tweede en derde zin rijmen.

- abab (gekrust) De eerste zin en de derde zin rijmen en de tweede en de laatste zin rijmen op elkaar.

- aaaa (slag) Alle zinnen van de strofe rijmen op elkaar.

Bij alliteratie komen de beginletters overeen (huis en haard).

Bij assonantie komen de klinkers overeen (een stoffig bos).

Bij binnenrijm rijmen de woorden binnen de versregel (gaan en staan).

Dichtvormen

De meest gebruikte vorm van dichten is een aantal strofen van gelijke lengte (4 tot 6 zinnen) achter elkaar.

Er bestaan echter verschillende bijzondere dichtvormen. Als de leerlingen daar gebruik van willen maken kunnen ze kiezen uit:

Elfje

Een gedicht dat bestaat uit elf woorden.

Achtereenvolgens: één, twee, drie, vier en weer één woord.

File

Blikken dozen

zuipen liters benzine.

Een kleurig metalen lint

eindeloos

Rondeel

Een gedicht waarvan bepaalde versregels op
afgesproken plaatsen terugkomen. Regel 1 komt terug
als regel 4 en als regel 7. Regel 2 is hetzelfde als regel 8.

Vlinders in een vlinderstruik
vlinderen ondersteboven
nectar uit een bloem
Vlinders in een vlinderstruik
rollen hun tong
tot aan de bloembodem
Vlinders in een vlinderstruik
vlinderen ondersteboven

Vrij vers

Een gedicht waarvan de vorm helemaal vrij door de
dichter wordt bepaald.

Eenbenig
spiegel ik me
in een zomerse plas
aan een blauwe reiger.
Wat weinig
veren voor een vogel.
De armen te hoekig
voor sierlijke vleugels.
Maar stilstaan op een been
kan ik al.

Limerick

Een humoristisch gedicht van 5 versregels met als
rijmschema: aabba. In de eerste regel een plaatsnaam of
een naam van een land.

Er was eens een varken in Uffelen
dat wou aan iedereen snuffelen.
Hij kreeg vaak op zijn kop
want hij hield maar niet op.
In de hoop dat het uitliep op knuffelen.

Literatuur:

- Arnhem spookstad... en we gingen voor drie dagen... / door André Horlings / Uitgeverij Elmar
Rijswijk (ZH) 1995
- Bruggehoofd Arnhem / door James Sims / Uitgeverij Fibula – Van Dishoeck Haarlem 1978

Foto's:

- Beeldbank WOII. NIOD
- Airborne Museum 'Hartenstein'
- Maud Heldens

Internet:

- canon van Nederland
- www.wikipedia.nl
- www.februaristaking.nl
- <http://www.geheugenvanplanzuid.nl/tijdtijn/razzia's2.htm>
- www.airbornemuseum.org
- http://www.nos.nl/archief/2005/nieuws/achtergronden/60jaarbevrijding/faq_marketgarden.
- <http://www.pegasusarchive.org/arnhem/frames.htm>
- <http://www.livius.org/gewonemensen/1944/arnhem.html>

Overig:

Dilemmatest - Anno

Dit is een uitgave van:

Stichting Liberation Route Europe

Postbus 156

6660 AD Elst

www.liberationroute.nl

Ontwikkeling en samenstelling:

EDU-ART:

Maud Heldens

Janneke Bonekamp

Ben Bregman

Elsebeth Hoeven

Vormgeving:

Giesbers Communicatiegroep, Velp

Met medewerking van:

Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme

Regionaal Bureau voor Toerisme Arnhem Nijmegen

Veluws Bureau voor Toerisme

Airborne Museum 'Hartenstein'

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

EDU-ART

Zeelandsingel 40

6845 BH Arnhem

Postbus 301000

6803 AC Arnhem

www.edu-art.eu

De Liberation Route is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Provincie Gelderland en gemeenten in Gelderland, Utrecht en Noord Limburg.

